

RICHARD OVERY

RĂZBOIUL UNIUNII SOVIETICE

Dezastru și triumf, 1941–1945

Traducere din limba engleză de Sorin Cristescu

Prefață de Petre Otu

CORINT
ISTORIE
—2024—

Introducere

Această carte a fost inspirată de un remarcabil serial documentar de televiziune, realizat la Londra în cursul anului 1995, în colaborare cu câțiva mari regizori ruși. Documentele folosite în realizarea episoadelor acestui documentar provin din colecțiile filmografice ale KGB și ale arhivei prezidențiale, fiind unice prin importanța și calitatea lor. Înșuși faptul că *Războiul Uniunii Sovietice*, numele dat acestui serial de televiziune, s-a putut face în afara Rusiei reflectă o mai mare deschidere a Rusiei față de Occident, după colapsul Uniunii Sovietice din 1991. Obiectivul urmărit de acest documentar a fost acela de a oferi, pentru prima oară, telespectatorilor din Occident o dare de seamă vizuală asupra efortului sovietic de război, în măsura în care izvoarele istorice aveau s-o permită.

Cartea urmărește îndeaproape structura și substanța episoadelor și a primit același titlu precum cel al filmului. În aceeași măsură, scopul cărții este acela de a oferi unor cititori care nu sunt ruși o istorie a efortului de război sovietic, bazată pe amplele publicări de documente realizate în deceniul care a urmat după proclamarea de către Gorbaciov a principiului *glasnost*, dar nu pretinde că va oferi descoperiri chiar

uluitoare. Volumul reflectă, mai degrabă, stadiul actual al debaterii istorice în ceea ce a devenit un peisaj istoric în continuă și dramatică transformare. Lună de lună apar noi dezvăluiri și noi publicații. Istoria fostei Uniuni Sovietice este în permanentă rescriere, și, în felul acesta, în următorii 20 de ani, ar fi posibil să scriem ceva care să se apropie măcar de o istorie în varianta ei definitivă. Scrierile care apar poartă pecetea provizoratului, iar această lucrare nu reprezintă nici ea o excepție. Cu toate acestea, istoria efortului sovietic de război din anii 1941–1945 este un subiect despre care chiar merită să se scrie. Cantitatea enormă de materiale documentare nu a făcut ca subiectul să-și piardă din atracție sau să stârnească mai puțină emoție. Nu s-a estompat nimic din ceea ce a reprezentat tragedia trăită de milioane de oameni, iar în multe aspecte, dezvăluirile i-au amplificat intensitatea.

Istoria oficială a efortului sovietic de război – a „Marelui Război pentru Apărarea Patriei”, cum a ajuns să fie numit – a fost necontestată în deceniile care au urmat anului 1945 și a rămas nenuanțată în vreun fel până în anii '80. În cercurile oficiale, narațiunea luptei eroice a socialismului împotriva fascismului demonizat a rămas aceeași până în 1991. Scrierile sovietice despre război erau supuse unei cenzuri minuțioase, iar arhivele care adăposteau documentele confruntării au rămas ferecate, deschizându-se uneori doar pentru cei mai privilegiați dintre istoricii aflați în grațiile guvernanților. Ca să dăm un singur exemplu: în anii '60, mareșalul Jukov, locțiitorul lui Stalin la comanda supremă pe aproape toată durata războiului, a scris două volume de memorii*, care au fost drastic cenzurate și alterate. Prima ediție a avut nevoie de trei ani pentru

* G.K. Jukov, *Amintiri și reflecții*, Editura Militară, București, 1970, p. 824 (n. tr.).

a fi trecută prin filtrul cenzurii și prezentată apoi lui Leonid Ilici Brejnev, liderul Uniunii Sovietice, cel care trebuia să-i dea aprobarea finală. Lui Jukov i s-a cerut să includă un episod mai mult decât ipotetic, în care Brejnev era implicat într-un incident petrecut, chipurile, pe Frontul de Sud. În cele din urmă, când memoriile au văzut lumina tiparului, Jukov a exclamat: „Asta nu-i cartea mea!” Chiar și aprecierile general acceptate au fost reformulate. Acolo unde Jukov a vrut să scrie că înfrângerile din vara lui 1941 au dus la „debandadă”, i s-a cerut să înlocuiască acest termen cu cel de „retragere”¹.

În final, memoriile lui Jukov au ajuns la cea de-a zecea ediție, versiunea completă fiind cea din 1990*, dar de atunci, alte memorii au apărut pe piață, exact așa cum au fost scrise sau care pur și simplu n-au avut de-a face cu creionul roșu al cenzurii. Versiunea completă, în formă dactilografiată, a interviurilor luate lui Hrușciiov – multe dintre ele fiind suprimate în anii '60, când fusese publicată varianta cenzurată a memoriilor sale – a devenit acum accesibilă². Multe dintre mărturiile pe care erai nevoit să te bazezi chiar cu 10 ani în urmă s-au dovedit a fi răstălmăcite sau distorsionate, dacă nu cumva de-a dreptul false. Când Jukov l-a interpelat direct pe mareșalul Eremenko**, întrebându-l de ce a mințit în memoriile sale în privința rolurilor pe care el și Jukov le-au avut la Stalingrad, Eremenko i-a răspuns că Hrușciiov i-a cerut să scrie așa³. Probabil că nu vom fi niciodată în stare să rupem pe deplin acest vâl de adevăruri spuse pe jumătate și de distorsiuni, dar uite că în Rusia există voința sinceră de a prezenta lucrurile așa cum au fost. Acum

* Adică la 16 ani după moartea lui Jukov, survenită în 18 iunie 1974 (n. tr.).

** Andrei Ivanovici Eremenko sau Eriomenko (1892–1970), comandant de fronturi (grupuri de armate) în Marele Război pentru Apărarea Patriei. Avansat mareșal al Uniunii Sovietice la 11 martie 1955 (n. tr.).

știm mult mai mult decât știusese cândva, și putem fi mai siguri că tot ceea ce știm este mai aproape de realitatea istorică.

Totuși, rămân și lacune considerabile. Arhivele Ministerului de Externe, cu documentele din vremea războiului și cele care conțin documentele redactate de principalele instituții politice și administrative ale statului, au rămas inaccesibile, așa cum se întâmplă și cu documentele aparatului de securitate KGB/NKVD sau cu alte documente de natură tehnică sau militară, considerate încă a fi subiecte prea sensibile pentru a fi date publicității. Chiar și acolo unde probitatea a prevalat (publicarea statisticilor oficiale privind pierderile, de pildă), tot au mai rămas lacune supărătoare. Cifrele publicate în 1993 de generalul G.F. Krivoșeev^{*} ne oferă cea mai completă versiune disponibilă și astăzi, dar și ele trec sub tăcere trei operațiuni care au reprezentat tot atâtea înfrângeri categorice suferite de sovietici. Cifrele oficiale în sine trebuie examinate cu un ochi critic, având în vedere dificultatea de a înregistra, în haosul din anii 1941 și 1942, cine anume a fost ucis, rănit, sau chiar cine a fost înrolat în rândurile armatei⁴. Dacă termeni precum „presupus”, „probabil” sau „aproximativ” apar cu o descurajantă regularitate, aceasta este dovada peremptorie a cantității de muncă necesare pentru a confirma până și relațiile unanim acceptate referitoare la anii războiului.

În ceea ce-l privește pe Stalin, lucrurile rămân la fel de neclare ca până acum. Imaginea tradițională a lui Stalin, comandantul militar triumfător și atotștiutor, a dispărut complet în 1956, când destalinizarea a pornit cu adevărat în Uniunea

^{*} Grigori Fedotovici Krivoșeev (1929–2019), general și istoric militar rus, celebru pentru lucrarea publicată în 1993, în care prezintă în cifre pierderile suferite de armata rusă și sovietică în războaiele purtate în secolul al XX-lea, mai mult decât a făcut-o în oricare dintre lucrările de istorie anterioare (n. tr.).

Sovietică, dar lipsa unei arhive personale – sau măcar a uneia care să documenteze activitățile publice ale lui Stalin – îi silește pe istorici să se mulțumească numai cu speculații legate de nenumărate aspecte ale conducerii sale din vremea războiului. Mult mai multe mărturii avem acum de la colaboratorii politici ai lui Stalin sau de la comandanții militari, dar raționamentele din forul său interior, greu de pătruns chiar și de către cei care-l cunoșteau bine, rămân învăluite în mister. Până și circumstanțele morții sale, pe larg analizate de noi în capitolul 10, diferă la cei care pretind că au fost martorii ultimelor sale zile.

Aceasta nu este singura problemă care apare atunci când discutăm despre Stalin. Dezvăluirile legate de teroarea care a domnit în vremea războiului și a primelor înfrângeri militare fac ca Stalin să fie o țintă predilectă a celor în căutare de vinovați. Totuși, concentrarea acuzelor asupra dictatorului nu numai că face greu de priceput cum de un om aparent atât de necioplit și de nebun a putut să-și conducă țara la victorie, dar nici nu ne permite să ne dăm seama de amploarea sistemului represiv patronat de Stalin. Efortul de război nu a fost rezultatul acțiunilor unui singur om și nu se putea organiza în întregime în jurul voinței sale. Rolul partidului în susținerea mobilizării la nivelul maselor, rolul aparatului de presiune și teroare sub conducerea grotescului Beria, sau chiar rolul Armatei Roșii ca atare (cea mai numeroasă forță militară reunită vreodată) reprezintă în egală măsură câte un capitol din istoria războiului, la fel ca dictatura personală a lui Stalin. Când se va risipi ceața, va veni vremea să-l reconsiderăm pe Stalin și sistemul său, atât în ceea ce privește forța, cât și slăbiciunile lui. Stalin este personalitatea cea mai ușor de detestat, dar este mult mai dificil s-o înțelegem așa cum istoria ar trebui s-o facă.

Când te apuci să scrii istoria războiului purtat de Uniunea Sovietică, îți dai seama că nu ești nici pe departe atât de important sau de valoros pe cât ai fi crezut, deoarece este o experiență copleșitoare. Se vede limpede cât de mult datorăm atâtor istorici care s-au dedicat acestui război, ruși și ne-ruși. Studiile sovietice prezintă numeroase aspecte, unele mai interesante decât altele, multe dintre ele exploatând chiar sursele primare ale epocii, acolo unde aproape că trebuie să sapi și să scotocești ca să dai la lumină materialul documentar. Doi frunțași din acest domeniu, adevărați stahanoviști^{*}, merită aici o mențiune specială: profesorul John Erickson^{**} și colonelul David Glantz^{***} au făcut mai mult decât oricare alți istorici occidentali ca să aducă în circuitul științific rezultatele cercetărilor lor, cercetări întreprinse atât pe timpul epocii sovietice, cât și în epoca postsovietică. Relatarea confruntărilor militare din paginile care urmează n-ar fi fost cu putință fără reconstruirea migăloasă a desfășurării bătăliilor, întreprinsă de cei doi istorici în ultimele două decenii.

Istoria războiului purtat de Uniunea Sovietică este copleșitoare și într-un alt sens. Confruntarea s-a desfășurat cu o

^{*} Denumire acordată muncitorilor frunțași în întrecerea socialistă sovietică, în onoarea minerului Aleksei Grigorievici Stahanov (1906–1977), cel care, în noaptea de 30 spre 31 august 1935, a depășit planul de muncă de peste șapte ori, extrăgând 102 tone de cărbune din mina Țentralnaia Irmino, față de norma obișnuită de 14 tone/schimb. În istoria și iconografia sovietică, un stahanovist este cel care urmează exemplul lui Stahanov: angajarea la o muncă foarte grea, cu o înaltă eficiență la locul de muncă, depășind cu mult („spărgând”) normele de producție (n. tr.).

^{**} John Erickson (1929–2002) a fost istoric britanic, expert în studii de apărare și de strategie, autor a numeroase lucrări despre Al Doilea Război Mondial (n. tr.).

^{***} David M. Glantz (n. 1942), istoric militar american cunoscut pentru lucrările sale despre Armata Roșie din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial (n. tr.).

asemenea amploare și cu atâta intensitate a sentimentelor și a senzațiilor, încât discursul istoric convențional pare prea sărac pentru a face față cu brio unei astfel de misiuni. Pierderile de vieți omenești – estimate acum de unii cercetători sovietici la nivelul a 43–47 de milioane de oameni – cu greu pot fi transpuse în statistici⁵. Categoriec, nu-i doar o întâmplare faptul că poezia înseamnă atât de mult pentru poporul rus și că, prin forța de sugestie a poeziei, și nu doar prin enumerarea seacă a cifrelor, se pot exprima realitățile tragice ale războiului:

*Istovit de atâta oboseală,
Îmbrățișat de moarte înainte de a muri,
Cu brațele sale lungi răstignite,
Așa zace soldatul⁶.*

Până și mareșalul Jukov, pe care toți cei care i-au fost aproape și-l amintesc ca fiind un comandant aspru și brutal, obișnuia să citească poezii în toiul măcelului. Numai genii de talia unui Tolstoi sau Nietzsche ar mai putea să transpună convingător suferințele pe vasta și tragica pânză pe care acestea au fost țesute. Totuși, experiența celor mai mulți istorici occidentali este prea săracă pentru a le permite să relateze ceea ce descoperă acum despre istoria războiului purtat de Uniunea Sovietică.

Cheia pentru înțelegerea acestui război este de a desluși, mai întâi, ce înseamnă Rusia ca atare. Firește, n-a fost doar „războiul Uniunii Sovietice”. Imperiul Rus și succesoarea sa, Uniunea Sovietică, au cuprins o imensă și complexă geografie etnică. În 1940, rușii reprezentau doar 58% din totalul populației. Existau cel puțin 20 de naționalități bine definite, cele mai importante dintre ele fiind ucrainenii și bielorușii, pe ale căror

teritorii, aflate în partea de vest a Uniunii Sovietice, s-a purtat cea mai mare parte a războiului. Oricât ar fi fost de dominate de spiritul pământului rusesc, naționalitățile prezentau fiecare o bogată și o diversificată cultură proprie, cu rădăcini adânci în istoria secolelor trecute, iar din acest motiv, diferențele erau determinate și de topografia locurilor. Uniunea Sovietică îngloba toată Asia de Nord și Centrală, de la tundra veșnic înghețată și pustie din nord, la ogoarele fertile și vegetația luxuriantă din Transcaucazia, din sud. Uniunea Sovietică a moștenit un imperiu în egală măsură asiatic și european.

Este important să avem în vedere această diversitate ca să înțelegem că Rusia și Uniunea Sovietică sunt făcute din ceva cu totul diferit față de lumea occidentală. Diferențele acestea au fost adesea ignorate și sunt încă subestimate de mulți dintre occidentali, care continuă să considere această zonă drept o versiune înapoiată a societății industriale, așa cum au pretins comuniștii și tovarășii lor de drum* din anii '30 și '40, cei care consideră că Stalin a creat o formă de stat occidental modern ce era mai eficient din punct de vedere social și mai echitabil. Aceste diferențe erau încă și mai accentuate în 1940. „Prea puțini dintre europenii occidentali”, scria generalul SS Max Simon**, „au vreo idee despre obiceiurile și modul

* „Tovarăș de drum” are o accepțiune specială în discursul comunist, definind persoane și categorii sociale considerate a fi fundamental opuse doctrinei și idealurilor comunismului, dar în cazul în care își oferă serviciile noii orânduirii, comuniștii trebuie să se folosească de ele pentru atingerea obiectivelor lor, și abia apoi să le extermine (n. tr.).

** Max Simon (1899–1961), general SS care a luptat pe Frontul de Est (1941–1944), dar a devenit celebru pentru crimele de război săvârșite în Italia, la Marzabotto (octombrie 1944), și la Brettheim, în sudul Germaniei (10 aprilie 1945). Condamnat la moarte de un tribunal britanic, sentința lui Max Simon a fost comutată la închisoare pe viață, fiind, însă, eliberat în

de viață ale rușilor la ora actuală [...]” Agresorii germani erau dispuși să considere că societatea sovietică era primitivă și că, judecând-o după standardele economiilor dezvoltate din Occident, în general așa stăteau lucrurile, cel puțin în lumea rurală. Numai că, văzând lucrurile așa, însemna să subestimezi societatea rusească, deoarece nu era chiar atât de primitivă pe cât era de diferită. Uniunea Sovietică nu semăna cu Europa occidentală și nu exista niciun motiv pentru care ar fi trebuit să semene.

Războiul a scos în evidență multe dintre trăsăturile fundamentale ale culturii ruse și sovietice. Soldații sovietici erau brutali pentru că majoritatea experiențelor lor de viață fuseseră brutale și aspre. Rezistența, și încăpățânarea, și duritatea – atât ale bărbaților, cât și ale femeilor – erau consecințele unui climat aspru și ale unor condiții de muncă extreme. Latura dură a vieții rusești se putea observa în rutina muncilor agricole și în disciplina din regimente și din fabrici. Cu toate acestea, oamenii obișnuiți aveau o pornire spre latura sentimentală tradițională, ancorată în spiritul viu al istoriei și al locurilor. O idee despre unanimitatea respectului față de trecut, despre sentimentul apartenenței și al legăturii cu pământul ne-o poate da una dintre multele povestiri din anii războiului, relatată de scriitorul Ilia Ehrenburg^{*}. În retragerea din 1941, din fața

1954. Ulterior, a mai fost judecat de trei ori pentru crimele de la Brettheim, dar de fiecare dată a fost considerat nevinovat. A murit în cursul celui de-al patrulea proces (n. tr.).

^{*} Ilia Griegorievici Ehrenburg (1891–1967), scriitor și jurnalist sovietic de origine evreiască, laureat al Premiului Stalin. Autor a peste 100 de cărți, majoritatea romane, a fost unul dintre cei mai prolifici scriitori sovietici. Și-a petrecut o mare parte din viață în străinătate ca agent de influență al regimului sovietic, grație legăturilor sale cu intelectualitatea de stânga. A devenit celebru pentru romanul *Dezghețul* (1956), care descrie procesul

măcelului german, curatorul Muzeului Turgheniev* din orașul Orel a împachetat obiectele de patrimoniu și le-a urcat într-un vagon de cale ferată. Piesa de rezistență era o sofa uzată de trecerea timpului pe care marele scriitor meditase la ideile sale. În fiecare gară, curatorul se confrunta cu o mulțime disperată de refugiați năpustindu-se asupra trenului care trebuia să-i salveze și să-i ducă spre răsărit. De fiecare dată când curatorul le spunea că vechiturile acelea aparținuseră marelui Turgheniev, mulțimea se dădea înapoi⁸.

Iată o poveste care poate fi înțeleasă numai în contextul amplu al atașamentului popular pentru artă, atașament care transcende orice limitări de clasă socială sau de instruire, ceea ce nu se potrivește deloc cu ideea de primitivism. În mijlocul ororilor din lagărele Gulagului, Aleksandr Soljenițin** își amintea de un om care-i cânta crâmpieie din muzica lui Schubert⁹. Pasiunea aproape unanimă pentru poezie am subliniat-o deja. Oamenii erau atașați de locurile din care proveneau, de modul lor de viață, oricât de aspre ar fi fost condițiile. În momentul izbucnirii războiului, societatea sovietică era încă marcată de modurile tradiționale de asociere, de familii extinse și de comunități rurale. Modernizarea impusă de Partidul Comunist în anii '30 începuse să înlăture deja aceste modele de

de liberalizare din URSS după moartea lui Stalin, și *Cartea neagră* (1980, împreună cu Vasili Grosmann), care descrie uciderea de către germani a evreilor din teritoriile sovietice ocupate (n. tr.).

* Ivan Serghieievici Turgheniev (1818–1883), cunoscut romancier și dramaturg rus (n. tr.).

** Aleksandr Isaevici Soljenițin (1918–2008), celebru romancier rus și opozant anticomunist care, prin scrierile sale (*O zi din viața lui Ivan Denișovici*, *Arhipelagul Gulag* ș.a.), a făcut cunoscută lumii întregi problema gulagurilor și a lagărelor de muncă forțată din Uniunea Sovietică. Laureat al Premiului Nobel în 1970 (n. tr.).

atașament, dar nu reușise în totalitate. Sentimentele de genul acesta cu greu pot fi considerate drept naționalism, deoarece erau prea multe naționalități pentru a se încadra în acest concept. Patriotismul exprimă mai bine această stare de spirit, dar nu în întregime, pentru că sentimentul care a generat o admirabilă rezistență din partea poporului sovietic era mai degrabă o resemnare fatalistă. Unul dintre cele mai cunoscute versuri inspirate de Marele Război pentru Apărarea Patriei fac parte dintr-un poem despre eroul Vasia Tiorkin, care surprinde exact amestecul de stoicism sumbru și de înțelegere a necesității istorice:

*Tiorkin sforăie. Nimic mai mult.
El ia lucrurile așa cum vin.
Asta este și știi prea bine
că Rusia are nevoie de mine. Aicea sunt¹⁰.*

Istoria războiului nu poate fi înțeleasă dacă ignorăm aceste elemente proprii vieții sovietice. Explicațiile de natură tehnică și cantitativă ale victoriei sovieticilor nu pot fi niciodată pe deplin convingătoare. Este anevoios să scrii istoria războiului fără să recunoști faptul că ideea sufletului sau a spiritului ruseesc înseamnă mult mai mult pentru oamenii obișnuiți ca să poată fi considerată doar sentimentalitate, oricât de prozaice, sau de banale, sau de șocante au fost experiențele de zi cu zi ale războiului.

Un alt aspect frapant al efortului de război sovietic îl reprezintă elementele de continuitate cu trecutul îndepărtat, pe care modernizarea stalinistă nu le-a eliminat. Multe dintre elementele considerate a fi aspecte ale sistemului stalinist, de fapt, făceau parte din tradiția rusească – desigur, modificate, extinse

sau suprapuse, dar, oricum, ușor de recunoscut. Unele dintre aceste elemente de continuitate sunt chiar banale. Faimoasele sate ale lui Potemkin* de pe vremea împărătesei Ecaterina cea Mare a Rusiei, care erau curățate și revopsite pentru vizitatorii importanți ca să demonstreze progresele spectaculoase ale autocrației, corespund fermelor și fabricilor model prezentate în așa fel încât să arate vizitatorilor binevoitori din Occident fața zâmbitoare a comunismului. Când politicianul american Henry A. Wallace** a vizitat centrul minier aurifer de la Magadan***, din extremul orient sovietic, el nu a văzut nimic din regimul brutal al muncii silnice care permitea funcționarea minelor respective. La Irkutsk, Wallace a rostit o cuvântare încărcată de umor negru: „Oamenii născuți în spații largi nu vor

* Grigori Aleksandrovici Potemkin (1739–1791), feldmareșal rus, înalt demnitar al Imperiului, favorit al țarinei Ecaterina a II-a (1762–1796). Despre Potemkin se spune că în timpul vizitei împărătesei în nou anexata provincie Crimeea, în 1787, ar fi pus să fie construite niște uriașe decoruri de teatru, închipuind case, sate și orașe înfloritoare. De aici vine termenul de „potemkiniadă” sau „sat potemkinian”, care se referă la o metodă de deformare a realității prin înfrumusețare artificială. În realitate, „satele lui Potemkin” nu aveau cum să existe sau, mai bine zis, era vorba despre sate adevărate, care fuseseră zugrăvite proaspăt pentru acea ocazie. Prințul de Ligne, martor ocular care a însoțit-o pe împărăteasă, denunță această legendă, a cărei sursă este un diplomat german din Saxonia, Gustav Adolf Wilhelm von Helbig. Acesta, nefiind invitat în acea călătorie, și invidios pe succesul lui Potemkin, s-a hotărât să-l ridiculizeze, după moartea lui, și a publicat povestea satelor din carton într-o revistă din Hamburg, numită *Minnerva*, sub titlul „Potemkin în Taurida” (1797) (n. tr.).

** Henry A. Wallace (1888–1965) a fost om politic american, vicepreședinte al Statelor Unite (1941–1945), apoi secretar de stat al Comerțului până în septembrie 1946, când a fost destituit de președintele Harry S. Truman pentru că a ținut un discurs în care cerea adoptarea unei politici conciliatoare față de URSS. Vizita lui la Magadan a avut loc la jumătatea anului 1944 (n. tr.).

*** Oraș portuar situat pe litoralul nordic al Mării Ohoțk (n. tr.).

suferi nedreptatea și tirania. Ei nu vor accepta să trăiască nici măcar pentru o vreme în sclavie.”¹¹

Alte elemente de continuitate sunt și mai frapante și mai încărcate de semnificație. Regimul de muncă silnică din închisori, deportările și exilările n-au fost o invenție stalinistă, nici măcar o invenție sovietică, pentru că, vreme de trei secole, Rusia imperială a exploatat munca sclavilor. Statul se folosea de criminali, de rebeli, chiar și de rău platnicii impozitelor, ca să construiască drumuri și căi ferate, să trudească în minele din clima aspră din partea de nord a imperiului și să construiască orașe și fortificații. În cursul secolului al XIX-lea, mii de oameni au fost deportați în zonele slab populate din Siberia, acolo unde nu li se lăsa nimic și mureau cu miile. La începutul secolului al XX-lea, opoziții politici au început să se alăture în număr mare criminalilor de drept comun. Între 1905 și 1914, numărul condamnărilor la muncă silnică (*katorga*) a crescut de cinci ori pe măsură ce autoritatea regimului țarist începea să se erodeze¹². Lumea poliției secrete și a nefericiților condamnați la muncă silnică (*zek*) a existat cu mult timp înainte de Revoluția de la 1917. Stalin a impus poporului său ceea ce conducătorii Rusiei făcuseră dintotdeauna.

Acest lucru nu face ca teroarea și atrocitățile săvârșite de el în anii '30 și '40 să fie mai ușor de iertat, dar ne ajută să înțelegem ceea ce altfel ar părea inexplicabil. Poate că opinia publică din Occident a fost atât de șocată de dezvăluirile privind opresiunea stalinistă deoarece acestea contrastau enorm cu imaginea romantică a tânărului stat proletar care se lupta să impună justiția socială, o imagine ce-i sedusese pe comuniștii occidentali înainte de război. Stalin a purtat un război împotriva propriului popor, dar nu din simplul motiv că era el bolșevic. N-ar fi deloc exagerat să afirmăm că fiecare lider rus

a purtat un război cu poporul său, în parte pentru că imperiul rus era un imperiu multinațional construit prin cuceriri, în parte pentru că guvernarea societăți ruse ceruse dintotdeauna un anumit nivel de teroare pentru a ține laolaltă o vastă comunitate anarhică, predominant țărănească.

Lucrurile nu au arătat altfel în timpul războiului. Publicarea, în cele din urmă, în 1988 (după aproape o jumătate de secol de tăcere oficială) a celebrelor ordine din vremea războiului – nr. 270 și 227 (care autorizau represalii cumplete împotriva celor ce cădeau în prizonierat, împotriva familiilor lor și împotriva celor care se retrăgeau în loc să lupte) – confirmă atrocitatea ca manifestare a tiraniei staliniste în tot ce avea ea mai irațional și mai absurd. Cu toate acestea, viața militară fusese dintotdeauna aspră în Rusia, disciplina fiind arbitrară și sângeroasă. Efortul de război țarist din perioada 1914–1917 introdusese „batalioanele disciplinare”, unități de pedeapsă pentru dezertori și criminali care erau trimiși în misiunile cele mai periculoase. Armata fusese ținută pe front în Primul Război Mondial cu ceea ce va ajunge să fie cunoscut sub numele de „unități de blocare” în Al Doilea Război Mondial, a căror misiune era să prevină dezertarea și actele banditești. În cursul Războiului Civil care a urmat Revoluției din 1917, disciplina militară a fost, pentru ambele tabere, extrem de greu de menținut, astfel încât metodele adoptate atunci pot fi ușor comparate cu cele de mai târziu ale lui Stalin⁷. Un regim aspru creează o soldățime brutală. Atrocitățile Războiului Civil n-au generat atrocitățile din următorul conflict, dar mulți dintre ofițerii Armatei Roșii ajunși în funcții înalte de comandă după 1941 fuseseră tineri ofițeri în Războiul Civil, devenind

⁷ I.V. Stalin fusese comisar politic în Armata Roșie pe diferite fronturi ale Războiului Civil (n. tr.).

martori ai ororilor săvârșite împotriva inamicului, împotriva țăranilor răsculați, ba chiar împotriva propriilor oameni din subordine.

Cele mai multe dintre relatările de genul acesta nu fac parte din materia cărții *Războiul Uniunii Sovietice*. Dacă le-am reamintit aici, am făcut-o pentru a-l plasa pe Stalin, stalinismul și Marele Război pentru Apărarea Patriei în contextul trecutului istoric al Rusiei. Revoluționarii de la 1917 au preluat o moștenire complexă, iar statul pe care l-au clădit pe ruinele țarismului datora acestei moșteniri mai mult decât și-ar fi dorit ei. Modernizarea a continuat în anii '20 și '30 și, într-adevăr, fără ea, războiul cu Germania ar fi arătat cu totul altfel. Războiul Uniunii Sovietice din anii 1941–1945 a fost un amalgam complex de vechi și nou, iar Stalin a decis să poarte războiul nu doar ca o simplă expresie a patriotismului socialist. Propaganda de război s-a folosit de eroii trecutului, văzuți prin ochelari roșii. Lui Aleksandr Nevski*, cneazul moscovit din secolul al XIII-lea care a înfrânt invazia Cavalerilor Teutoni, regizorul Serghei Eisenstein** i-a pus în gură, la sfârșitul filmului, cuvintele repetate la nesfârșit pe toată durata războiului: „Cine vine la noi cu sabia, de sabie va pieri. Așa s-a păstrat pământul rusesc și așa se va păstra în veci.”¹³

* Aleksandr Iaroslavici Nevski (cca. 1220–1263), cneaz al Novgorodului din 1236 și mare cneaz de Vladimir din 1252, făcea parte din dinastia Rurik. La 5 aprilie 1242, i-a învins pe Cavalerii Teutoni lângă Pskov, în Bătălia de pe lacul Peipsi sau Bătălia de pe Gheață (n. tr.).

** Serghei Mihailovici Eisenstein (1898–1948) a fost un celebru cineast rus care a revoluționat cinematografia de la începutul secolului al XX-lea prin teoria montajului, concretizând-o în mai multe filme, cum ar fi *Crucișătorul Potemkin* (1925), cel mai cunoscut, *Aleksandr Nevski* (1938) și *Ivan cel Groaznic* (1944), menit să justifice crimele lui I.V. Stalin prin comparație cu crimele primului țar care a salvat Rusia de amenințarea tătarilor la finele secolului al XVI-lea (n. tr.).